

ERZURUM'DA ANIT ESERLERE YANSIYAN TÜRK KADINI İMGESİ (*)

(Araştırma Makalesi)

Ayşegül ZENCİRKIRAN (**) - Yunus BERKLİ (***)

Öz

Türk medeniyetinde kadın, oldukça saygın bir konuma sahiptir. Kadının bu konumuna dair izler, sözlü anlatımlar ve yazılı belgeler ile günümüze kadar ulaşmıştır. Destanlar dışında en eski örnek ise ilk yazılı eserler olan Orhun kitabelerinde karşımıza çıkmakta olup, İlbilge Hatun ile İteriş Kağan herhangi bir cinsiyet eşitsizliği olmadan toplumun kurtarıcısı olarak zikredilmektedirler. Bu vazifeyi İlbilge Hatunun halefi olan Türk kadınları da başarı ile üstlenmiş, yaşamın her alanında etkin rol almışlardır. Türk kadınının vatana hizmet veren aktif faaliyetleri, Erzurum şehrinin sanat eserlerine de aksetmiştir. Kamusal alanlarda heykel, mimari ve rölyefler üzerinde betimlenen Türk kadınları bilhassa asker-savaşçı kimlikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Düşman karşısında erkekler ile aynı saftarda hatta kimi zaman onlardan önde mücadele etmiş Nene Hatun, Kara Fatma gibi isimler bir gurur nişanesi ve vefa göstergesi olarak yaşatılmaktadır. Ayrıca dini mimariye örnek teşkil eden türbeler de kendi dönemlerinde topluma öncülük etmiş kadınlara ait olmaları bakımından oldukça önemlidir. “Erzurum’da Anıt Eserlere Yansıyan Kadın İmgesi” başlıklı makale kapsamında Erzurum şehir merkezinde yer alan Nene Hatun heykelleri ve rölyefleri, Gaziler ve Şehitler Anıtı ve rölyefleri, Erzurum’un Kahraman Çocukları Rölyefi, Osmanlı-Rus Harbi, Ermeni mezalimi ve Kurtuluş Savaşı’nı anlatan isimsiz rölyef, Şehit Öğretmen Anıtı, Rabia Hatun Türbesi, Cimecime Sultan Türbesi ve Ane Hatun Türbesi kadın imgeleri bakımından konumuza dâhil olmaktadır. Türk kadını karakteristiğini yansıtan bu sanat eserleri, çalışmamız çerçevesinde belgelenmenin yanı sıra kadın hakkında çıkarımda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk kadını, Türk sanatı, Erzurum, İmge, Heykel

*) Bu çalışma, Eskişehir Anadolu Üniversitesi’nin 15-16 Nisan 2021 tarihinde düzenlediği AART Uluslararası Anadolu Sanat Sempozyumu’nda sunulan “Türk Medeniyetinde Kadın ve Erzurum’da Kadın İmgesi” isimli bildirinin genişletilmiş halidir.

**) Araş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Ana Bilim Dalı (e-posta: aysegul.zencirkiran@atauni.edu.tr), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4304-9862>

***) Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Ana Bilim Dalı (e-posta: yberkli@atauni.edu.tr), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3650-3681>

The Image of Turkish Woman Reflected on Monumental Works in Erzurum

Abstract

In Turkish civilization, women have a very respectable position. Traces of this position of women have survived to the present day with oral narratives and written documents. Apart from the epics, the oldest example appears in the Orhun inscriptions, which are the first written works, and İlbilge Hatun and İlderis Kagan are mentioned as the savior of society without any gender inequality. Turkish women, who are the successors of İlbilge Hatun, have successfully undertaken this task and have taken an active role in all areas of life. The active activities of Turkish women serving the country are also reflected in the works of art of the city of Erzurum. Turkish women, who are depicted on sculptures, architecture and reliefs in public spaces, appear especially with their soldier-warrior identities. Names such as Nene Hatun and Kara Fatma, who fought in the same ranks with men and sometimes even ahead of them, are kept alive as a sign of pride and a sign of fidelity. In addition, the tombs, which set an example for religious architecture, are very important in that they belong to women who pioneered the society in their own time. Within the scope of the article titled "The Image of Women Reflected on Monuments in Erzurum", Nene Hatun statues and reliefs, Veterans and Martyrs Monument and reliefs, Relief of the Heroic Children of Erzurum, Ottoman-Russian War, the untitled relief depicting the Armenian atrocities and the War of Independence, Martyr Teacher Monument, Rabia Hatun Tomb, Cimcime Sultan Tomb and Ane Hatun tomb is included in our subject in terms of female images. These works of art, which reflect the characteristics of Turkish women, aim to make inferences about women as well as being documented within the framework of our study.

Keywords: Turkish woman, Turkish art, Erzurum, Image, Sculpture.

1. Giriş

Türk toplumunda kadının yeri nedir sorusunun cevabı sınırları olmayan bir alanı kapsamaktadır. Zira Türk kadını, Türk tarihi boyunca kız çocuğu, evlat, eş, anne hangi kimliğe bürünürse bürünsün hiçbir zaman aciz bir konumda olmamış; var olduğu toplum içerisinde erkekler ile müşterek olarak kendisine ihtiyaç duyulan her alanda başarıyla görev yapmıştır. Her şeyin üstesinden gelen Türk kadını, diğer milletlerde olduğu gibi cinsiyetinin ona yüklediği sorumluluklarla sınırlı kalmamış ihtiyaç halinde dini, hukuki ve siyasi olayların merkezinde yiğit bir Türk komutanı, Türk askeri, otoriter bir naibe, bir kadı olarak karşımıza çıkarken, gerektiğinde de sosyal alanlarda aktif rol üstlenerek halkını bir anne şefkati ile gözetmiş, toplumun ihtiyaçlarına binaen vakıf faaliyetlerinin yanı sıra hayır işleri ile onların yaralarını sarmıştır. Dini alanda da kutsal statüler elde eden kadın, müride, evliya, ulu kadın olarak Anadolu'yu aşan coğrafyalarda hala saygı, sevgi ve hürmetle dilden dile dolaşan bir üne sahiptir.

Tarihsel süreçte varlıklarından haberdar olduğumuz bu yüce kadınların tamamına burada değinmemiz mümkün olmadığından belli başlı örnekler ele alınacaktır. Askeri üstlülükleri ile adından hala söz ettiren İskit Türk kadınları Halicarnassolu tarihçi Herodotos'un eserinde "oiorpata" yani "erkek öldüren kadın" (Karakoç, 2017), ilk ünlü kadın hükümdar olan "Tomris" ise İskit kadınıni siyasi etkinliği ile ön plana çıkarmaktadır (Karakoç, 2017; Gültepe, 2008; Özcan, 2018).

Hun, Göktürk ve Uygur dönemine gelindiğinde, kadınların kocaları ile birlikte yönetimde söz sahibi olduğunu, emirnamelerin sadece kağan namına değil, kağan ve hatun adına ortaklaşa imzalandığı bilinmektedir (Gündüz, 2012; Acar, 2019; İzgi, 2014; Gültepe, 2008). Yabancı devletlerin elçilerinin kabulü esnasında hatun hakanın yanında bulunur ve elçileri birlikte kabul ederlerdi. Tören ve şölenlerde kadın hakanın solunda oturur, siyasi önerilerini hakana iletirdi (Acar, 2019). Aile içerisinde de saygın bir konuma sahip olan kadın, ev içinde kocasının naibesi, evin idaresi ve çocukların yetiştirilmesinden sorumluydu (Gündüz, 2012; Gültepe, 2008). Göktürklerin tarih ve yaşayışı hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardan olan Orhun kitabelerinde de devlet işlerine hâkim katun/hatunlardan özellikle bahsedilmektedir (Gündüz, 2012; Acar, 2019; Can, 2008). Türkler Müslüman olduktan sonra da Türk kadınıni statüsü Karahanlı, Selçuklu, Harzemşahlı ve diğer Müslüman Türk devletleri zamanında devam etmiştir (Turan, 2019). Bu temeller üzerine kurulmuş ve bu ilkeleri kendine prensip edinmiş bir toplumun kadınıni hor görmesi veya ikinci plana atması elbette ki akla yatkın değildir.

Türk kadınları, İslamiyet öncesi Hun, Göktürk ve Uygur dönemlerinde olduğu gibi (Cunbur, 1996; Esin, 1996; Esin, 1985; Bayat, 2002; Çağatay, 1942), İslami Dönemde de özellikle Karahanlı, Anadolu Beylikleri, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sayısız vakıf eserleri ile toplumsal dayanışma ve duyarlılık noktasında zamanları aşan timsaller olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Öyle ki Abbasi ülkesinde bile Türk gelinleri kurdukları vakıf eserleri ile adlarını duyurmuşlardır. Farklı dönemler, coğrafyalar ve devletlerde kadın, İskitlerde Tomris Hatun, Abbasilerde Şağap Hatun gibi yönetici konumuna yükselmiş; kimi zaman ise Mevlana'nın mürideleri olan Selçuklu sultanları Gömeç Hatun ile Gürcü Hatun gibi dini alanda etkin rolleri ile karşımıza çıkmışlardır.

1.1. Araştırma Etiği

"Erzurum'da Anıt Eserlere Yansıyan Türk Kadını İmgesi" isimli çalışmanın tüm aşamaları yayın ve araştırma etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında yer verilen alıntılar, bilimsel disiplinin gerekliliklerine bağlı kalınarak yapılmış olup hem metin içerisinde hem de kaynakça belirtilmiştir. Ayrıca elde edilen veriler objektif olarak değerlendirilmiştir.

2. Erzurum'da Kadın İmgesi

Erzurum, geçmişe adını altın harflerle yazdırmış Türk kadınlarını bir gurur nişanesi olarak halen yaşatmaktadır. Bir vefa göstergesi olarak dilden dile dolaşmanın yanı sıra

bu kahramanlar, şehrin silüetine yön verecek boyutta sanat eserlerine de aksetmekte ve birçok yapı-kurum onların ismi ile anılmaktadır.

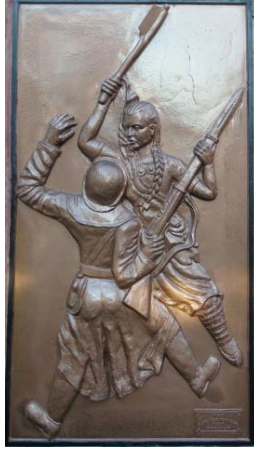
Türk tarihinin kadın kahramanları arasında en önemli isimlerden biri olan Nene Hatun, 8 Kasım'ı 9 Kasım'a bağlayan gece, Ermeni ve Rusların saldırısına uğrayan şehir için mücadele veren Erzurumlulardan biriydi (Aktaş, 2020; Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017; Bektaş, 2017). 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Aziziye ve Mecidiye Tabyaları, Erzurum'un düşmanlara karşı savunulduğu mücadelenin merkezi olmuş (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017; Erzurum Valiliği); o dönem 20 yaşındaki Nene Hatun, şehir halkı ile birlikte tabyalara akın etmiştir. Erzurum halkının dirayetli ve inançlı mücadelesi ile düşman güçleri geri püskürtülmüş ve şehir kurtarılmıştır. Böylece sadece Erzurum şehri değil tüm Anadolu büyük bir tehlikeden kurtarılmıştır.

Şekil 1. Nene Hatun'un mezarı, Nene Hatun tarihi millî parkı

Nene Hatun'un kahramanlığına karşı bir vefa göstergesi olarak tabyaların ismi bugün "Nene Hatun Tarihi Millî Parkı" olarak anılmaktadır (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017). 22 Mayıs 1955 günü, Erzurum'da hayata gözlerine yuman Nene Hatun'un kabri (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017; Bektaş, 2017), kendi adı ile anılan millî park içerisindeki Aziziye Anıtı'nda bulunmaktadır (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017). Nene Hatun, 1952 yılında (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017) "3. ordu'nun ninesi" (Aktaş, 2020; Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017; Bektaş, 2017), 1955 senesinde ise Türkiye'de (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017) "yılın annesi" seçilmiştir (Aktaş, 2020; Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017). Bu yiğit Türk kadınının, Aziziye ruhuyla büyüttüğü oğullarını da Çanakkale savaşında şehit verdiği bilinmektedir (Bektaş, 2017).

Aziziye Tabyası Rölyeflerinin Çözümlemesi

Şekil 2. Ahmet Ziyaeddin Sarıkartal, Nene Hatun ile Rus askerinin betimlendiği rölyef, tunç, 1952, Nene Hatun tarihi millî parkı

Şekil 3. Ahmet Ziyaeddin Sarıkartal, Nene Hatun ile Rus askerinin betimlendiği rölyef, tunç, 1952, Nene Hatun tarihi millî parkı

Şekil 4. Ahmet Ziyaeddin Sarıkartal, Nene Hatun ile Rus askerinin betimlendiği rölyef, tunç, 1952, Nene Hatun tarihi millî parkı

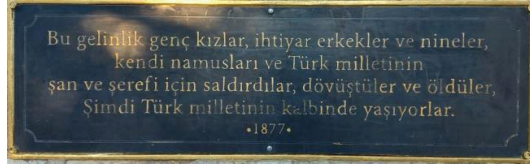

Şekil 5. PTT tabya ve Nene Hatun betimli posta pulları (Uzunyaylalı, 2017)

Aziziye Tabyası'nda bulunan anıtın üzerinde şehitlerin anısına yapılan üç bronz rölyeften (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017; Uzunyaylalı, 2017) Nene Hatun'a ait olanlar asker sanatçılardan Ahmet Ziyaeddin Sarıkartal tarafından yapılmıştır. Asker ve sanatçı kimliğini bu rölyeflerde sentezleyen sanatçı, adeta cesurca savaşan Türk askerleri görüntüsü sunmaktadır. Bu rölyefler PTT tarafından posta pullarına da işlenmiş; böylece Nene Hatun'un ünü dünyanın dört bir tarafına yayılmıştır (Uzunyaylalı, 2017). Posta puluna işlenen rölyefi kendi eliyle kaleme aldığı mektupta açıklayan Sarıkartal, Nene Hatun ile bir Rus askerini mücadele halinde betimlediğini ve o yıllarda 20 yaşında olmasından dolayı figürü genç bir insan olarak betimlediğini ifade etmektedir (Uzunyaylalı, 2017). Anıtın önündeki bronz plakada 'Bu gelinlik genç kızlar, ihtiyar erkekler ve nineler, kendi namusları ve Türk milletinin şan ve şerefi için saldırdılar, dövüşüler ve öldüler. Şimdi Türk milletinin kalbinde yaşıyorlar. 1877' şeklindeki yazıtıyla misafirlerini karşılamaktadır (Aksakallı, Selçuk ve Işık, 2017).

Şekil 6. Aziziye tabyası anıtı, Nene Hatun tarihi millî parkı

Şekil 7. Aziziye tabyası önünde bulunan yazıtın detayı

Nene Hatun'un "çocuğum annesiz büyür fakat vatansız büyümez" diyerek çocuğunu beşikte bırakıp, baltası/palası ile mücadeleye koşması halk arasında dilden dile dolaşmakta ve bu söz, günümüz Türk gençliğinin kadın-erkek ayırt etmeksizin yaşam tarzını oluşturmaktadır. Buna paralel olarak Nene Hatun'a ait –bazıları günümüzde mevcut olmamasına rağmen- şehrin çeşitli noktalarına yerleştirilmiş bazı heykeller bulunmakta olup, bu heykellerin tamamında savaşa giden yiğit bir Türk kadını imgesi işlenmiştir.

Nene Hatun Heykeli Çözümlemesi

Şekil 8. Nene Hatun heykeli, 1994, Nene Hatun tarihi millî parkı, Kültür bakanlığı güzel sanatlar genel müdürlüğü

Şekil 9. Nene Hatun heykelinden detay, Nene Hatun tarihi millî parkı

Şekil 8 ve 9'da görülen Nene Hatun'a ait heykel, sağ elinde tüfeği, sol eli açık; sırtında çocuğu ile işlenmiştir. Bu nedenle yöre insanı tarafından gerçeklerle örtüşmediği gerekçesiyle ciddi eleştirilere maruz kalan bu heykel, şehir merkezinden kaldırılarak Aziziye Tabyalarına götürülmüştür. Bu durum şehir halkının Nene Hatun ve tarihine olan hassasiyetinin hala canlı olduğunu dolayısıyla sanatçıların da eser icra ederken bunun bilinci ile halkın değerlerine ters düşmeden tarihi gerçeklere sadık kalarak eser üretmelerinin önemine işaret etmektedir.

Halkın bu haklı duyarlılığının sonucunda heykelin elindeki tüfeğinin kaldırılarak yerine pala konulması ile hata düzeltilmiş; Nene Hatun, son hali ile başında örtüsü, ayağında çarığı, üzerinde diz altına kadar uzanan tek parça elbisesi ile altına giydiği pantolonu, belinde tıpkı rütbeli bir Türk askeri gibi sarkıntuları bulunan kemeri ile oldukça heybetli bir görüntüye sahiptir. Uçlarını koltuk altı, bel ve omuzu üzerinde düğümleyerek sırtına sabitlediği kumaşın içerisinde çocuğunu taşımaktadır. Korkusuz, cesur bir ifade ile yiğit bir savaşçı olarak karşımıza çıkan Nene Hatun'un, mücadeleye çocuğu olmadan katıldığı

bilinmesine rağmen sırtında taşıdığı çocuğu ile betimlenmesi muhtemelen fedakâr bir kadın ve anne vasfına işaret etmektedir.

Nene Hatun ve Dadaş Heykeli Çözümlemesi

Şekil 10. Nene Hatun ve dadaş heykeli, Aziziye millet bahçesi, Kültür ve turizm bakanlığı

Şekil 11. Nene Hatun ve dadaş heykelinden detay, Aziziye millet bahçesi

Şekil 12. Nene Hatun ve dadaş heykelinden detay, Aziziye Millet Bahçesi

İlk olarak Yakutiye ilçesi Tebriz kapı semtinde bulunan Nene Hatun ve Dadaş (Kafkas Cephesi kahramanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa) heykeli bugün Erzurum Aziziye Parkında yer almakta olup millî mücadele tarihinin sanata aksettği en güzel örneklerinden biridir. Bu heykel, Türk kadınının onur simgesi Nene Hatun'un yukarıya kaldırdığı sağ elinde tuttuğu pala/baltası, üzerinde ayak bileklerine kadar uzanan bol ve dökümlü kıyafeti, başında yaşmağı ile aslına en uygun betimdir. Yine savaşçı kimliği ön plana çıkarılan Nene Hatun, bir başka kahraman Türk erkeği ile birlikte ve herhangi bir cinsiyet ayrımı gözeltilmeksizin işlenmiş olmasına rağmen eserin halk arasında Nene Hatun Heykeli olarak anılması kadının ön plana çıktığı anlamına gelebilir. Zira genellikle erkeğe yüklenen asker, savaşçı, yiğit, kahraman niteliklerini bir kadının taşıması erken dönem Türk kadınları için oldukça olağan bir durum iken ilerleyen süreçte kadınların genellikle sosyal alanda faaliyet göstermelerinden dolayı bir mücadeleye, bir galibiyete öncülük etmeleri elbette ki toplum tarafından gurur kaynağı olarak şöhret kazanacaktı.

Aziziye'ye inen Ruslara karşı harekete geçen ne yazık ki adını çok az işittiğimiz "Erzurumlu Topal Gülizar", Aziziye'nin bir başka kadın kahramanıdır. Eşini şehit vermenin üzüntüsü ile eline palasını, baltasını alıp mücadeleye koşan bu yiğit kadın, savaş esnasında dengesini kaybederek yamaçtan aşağı yuvarlanmış, düştüğü yerden kalktığı anda ise Moskof generalini görmüştür. Eline aldığı iri bir taşı generalin tepesine fırlatarak onu devirmiş ve çıkan karmaşa Erzurum halkı ile Türk askerinin işine yaramıştır (Bektaş, 2017).

Nene Hatun'a benzer bir yaşam sürmüş olduğu bilinen bir diğer yiğit Türk kadını ise nüfus kayıtlarında ismi "Mahi" olarak geçen Kara Fatma olup, 1888 yılında Erzurum Ergemansur Köyü'nden İbrahim Yahya'nın kızıdır (Aktaş, 2020). Sarıkamış'ta görev yapan eşi Binbaşı Ahmet Bey'in şehit olduğu haberini alan Kara Fatma, gözyaşını içine akıtmış, oğullarının yanı sıra çevresindeki herkesi önüne katarak "Bu vatan, bu evlatlar bizim. Ölmek kolay yaşamak ve yaşatmak için düşün önüme" sözleriyle cephede koşmuştur (Bektaş, 2017). Kara Fatma'nın babası ve eşi ile ilgili daha farklı bilgiler de mevcut olup, bunların doğruluğu tartışmalıdır (Bektaş, 2019).

Millî Mücadele Dönemine de büyük katkıları olan bu kadın (Aktaş, 2020), Sivas'ta bizzat Atatürk'ten resmi olarak "Kara Fatma" adını almış (Aktaş, 2020; Bektaş, 2017; Bektaş, 2019); gözü kara, yüreği sağlam kadın kahraman anlamına gelen bu lakapla anılmıştır (Bektaş, 2017). Yine Atatürk'ten aldığı emir ve yetkiyle İstanbul'da 15 kişilik bir çete kurmuş; ilerleyen dönemlerde ise teğmen rütbesine yükselerek (Aktaş, 2020) İstiklal harbinde üç sene bu unvan ile hizmet vermiştir. Ayrıca Balkan Savaşı, Kafkas Savaşı, Sakarya ve Başkomutanlık Meydan Muharebelerine de katılmıştır (Bektaş, 2017; Bektaş, 2019).

Kuvay-ı Milliye'nin önde gelen kadın kahramanlarından biri olan İstiklal Madalyası sahibi Kara Fatma'nın, askerlik ve emekli maaşını da Kızılay'a bağışladığı bilinmektedir (Bektaş, 2017; Bektaş, 2019). Bu yiğit kadın, memleketinin her köşesinin işgal edilmesi üzerine ilk zamanlar yalnızca çevresindeki kadınlardan oluşan bir çete kurmuş; ilerleyen süreçte bu çete 700'ü erkek, 43'ü kadından meydana gelen orduya dönüşmüştür (Bektaş, 2017; Bektaş, 2019). Askerlik ve çete yöneticiliğinin yanı sıra cephede aşçılık, hastabakıcılık, hemşirelik de yapan kahraman kadının konuşmalarından Erzurum lehçesinin hemen fark edildiği ve kendisi ile efsaneleşen beyaz bir atı olduğu söylenilmektedir (Bektaş, 2017; Bektaş, 2019). Kara Fatma'nın verdiği mücadelenin azameti, evrensel boyutta etki yaratmasında da rahatlıkla anlaşılabilir. Zira hem Amerika hem İngiliz basınında çarpıcı başlıklarla yer alan bu gelişmeler, Türk toplumunun kadına yüklediği köklü misyonun dünyada diğer ülkelerde olmaması ile açıklanabilir.

Gaziler ve Şehitler Anıtı Çözümlemesi

Şekil 13. Gaziler ve Şehitler Anıtı, Aziziye Millet Bahçesi

Şekil 14. Gaziler ve Şehitler Anıtı kadın figürleri detayı, Aziziye Millet Bahçesi

Erzurum Aziziye Millet Bahçesinde yer alan “Gaziler ve Şehitler Anıtı”, kendinden müstakil bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Şehrin en gözde ve işlek alanlarından birinde gurur nişanesi olarak karşımıza çıkan bu eser, yukarıda değindiğimiz Erzurum halkının Rus askerlerine direnişi esnasında Erzurum halkının cinsiyet fark etmeksizin giriştiği mücadele anını konu edinmektedir. Daire diyebileceğimiz bir forma sahip olan eserin çevresinde dolaşıldığında her kısmın ayrı ayrı işlendiği görülmektedir. Anıttan ayrıntı olarak verilen sağdaki görselde öndeki üç figür, anatomik yapılarından da anlaşılacağı üzere kadındır. Kadınların sağ ellerinde palaları, başlarında örtüleri, uzun elbiseleri ile Nene Hatun heykellerine paralel bir görünüme sahip oldukları hatta figürlerden birinin de ona ait olduğu düşünülmektedir. Bu kadınlardan ortadakinin boynu bükük ve acı çeker halinin yanı sıra sağında ve solundaki figürler oldukça cesur ve korkusuz bir ifadeye sahiptir. Bu figürlerin arkasında yer alan erkek, onlardan yüksekte sağ elinde tuttuğu kılıcı kaldırmış adeta bir at gibi şahlanarak şehrinin müdafaa etmektedir. Burada dikkat çeken noktalardan biri ise eli palalı kadınların tüfekli/silahlı erkeklerin önünde konuşlanmasıdır; muhtemelen bu durum kadının mücadele esnasında oynadığı etkin rolün sanata yansıyan somut yüzüdür. Bu anıtın aslına uygun olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 15. Gaziler ve Şehitler Anıtı, Aziziye Millet Bahçesi

Şekil 16. Gaziler ve Şehitler Anıtı kadın figürleri detayı, Aziziye Millet Bahçesi

Yukarıda bahsettiğimiz üç kadının tam zıttı yönünde bulunan yüzeyde ise kadın-erkek ve çocuklardan oluşan kabartmalar yer almaktadır. Şekil 15'te genel görünümü verilen anıtta yaralanan figürler, endişe ile evladını korumaya çalışan anneler, yaralanan eşini saran kadınlar karşımıza çıkmaktadır. Bu figürler, vatan sevdası ile mücadeleye koşmuş yiğit bir Türk kadını, şefkatli bir anne, fedakâr bir eş sıfatlarının sanata yansıyan somut yüzüdür. Ancak bu figürler arasında çocuklara da yer verilmesi tabyalarda verilen mücadele esnasında onların var olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Gaziler ve Şehitler Rölyefi Çözümlemesi

Şekil 17. Aziziye Millet Bahçesi, Gaziler ve Şehitler Rölyefi, (<http://www.forumgercek.com/turkiyeden-tarihi-yerler-ve-mekanlar/88459-aziziye-aniti-erzurum.html>)

Şekil 18. Aziziye Millet Bahçesi, Gaziler ve Şehitler Rölyefi, (<http://www.forumgercek.com/turkiyeden-tarihi-yerler-ve-mekanlar/88459-aziziye-aniti-erzurum.html>)

Bu anıtların yer aldığı yüksek kaidenin ön kısmına yerleştirilmiş fakat günümüzde ne yazık ki mevcut olmayan bakır rölyefler, anıt ile paralel bir temaya sahiptir. Kadın ve erkek figürler, kıyafetlerinden, yüz ifadelerine kadar benzer bir üslubu ve anlayışı yansıtmaktadır.

Erzurum'un Kahraman Çocukları Rölyefi Çözümlemesi

Şekil 19. Erzurum'un Kahraman Çocukları Rölyefi, 2009, Sarıkamış Dayanışma Grubu, Erzurum Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü ve Büyükşehir Belediyesi

Şehrin sokaklarına akseden askeri temalı bir diğer sanat eseri ise yine merkez noktalarından birine yerleştirilmiş olan “Erzurum’un Kahraman Çocukları” isimli rölyeftir. 2009 yılında Sarıkamış Dayanışma Grubu, Erzurum Belediyesi ve Atatürk Üniversitesi katkıları ile tamamlan rölyefin, Çanakkale Savaşı’nda öğrencileri şehit düşmesi sebebiyle üç dönem mezun veremeyen ve aşağıda bahsedilen olaya tüm öğrencileri ile katılan Hastaneler Caddesi üzerindeki Erzurum Lisesi duvarına asılması da oldukça anlamlıdır. Üzerinde yer alan kitabede 1914 yılı Aralık ayında, 11. Kolordu Komutanı Galip Paşa’nın çağrısı üzerine Erzurum Valisi Tahsin Bey’in, Sarıkamış’ta yiyeceği bitmiş olan askerler için evlerde kalan son yiyecekleri toplatarak hükümet konağı önüne yığıldığı yazılıdır. Fakat şehirde bunları cepheye taşıyacak kadınlar ve yaşlı dedeler haricinde insan olmasından dolayı yaşları 15 civarında olan çocukların taşınması gerekmektedir. Bunun için evlerden toplanan sofr bezleri ile hazırlanan otuzar kilogramlık erzak torbaları/bohçalar, çocuklar tarafından nebihanlara taşınır oradan ise Hasankaleli’ler tarafından götürülür.

Şekil 20. Erzurum'un Kahraman Çocukları Rölyefinde erzak taşıyan çocuklardan ayrıntı

Şekil 21. Erzurum'un Kahraman Çocukları Rölyefinde erzak taşıyan çocuklardan ayrıntı

Dikdörtgen forma sahip olan rölyefin eni oldukça geniş olduğundan konumuz kapsamında öne çıkan ayrıntıları, parçalar halinde incelenecektir. Şehirde askeri kuvvet ve erkeklerin kalmamasından da anlaşılacağı üzere çocukların babasız, kadınların kocasız kaldığı ancak yine de evinde kalan son erzaktan, evlatlarına kadar fedakârlık etmeye devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu rölyef üzerinde Türk/Erzurum kadını herhangi bir cinsiyet farkı gözetilmeksizin betimlenmiştir. En sol kısımda belinde tüfeği ile bir Türk askerinin ardına sıralanmış, sırtlarında torba taşıyan toplam 16 çocuk figürü işlenmiştir. Soldaki görselin en solunda sırtında Türk bayrağı taşıyan bir kız çocuğu gruba öncülük etmekte olup en sağda ise bir erkek çocuğu aynı vazifeyi üstlenmektedir. Bu figürlerden kız çocukları, başlarında tepesi üçgen formundaki başörtüleri ve altında alınlarını örten örtüleri ile erkeklerden ayır edilmektedir.

Şekil 22. Erzurum'un Kahraman Çocukları Rölyefinde erzak taşıyan çocukların annelerini gösteren ayrıntı

Şekil 23. Erzurum'un Kahraman Çocukları Rölyefinde erzak taşıyan çocukların annelerini gösteren ayrıntı

Rölyefin orta kısmında vali konağı balkonunda yer alan asker ve devletin ileri gelenleri ile konağın önüne yığılan erzak torbaları işlenmiştir. Sağ kısımda yer alan kız çocukları ile benzer bir giyim tarzına sahip figürlerin, bol ve dökümlü kıyafetlerinden cinsiyetlerini ayırt etmek mümkün olmamakla birlikte kimisinin omuzlarına kimisinin el bileklerine kadar uzanan başörtülerinden kadın oldukları anlaşılmaktadır. Evlatlarını cepheye gönderen Erzurum kadınları boynu bükük, üzgün bir ifade ile betimlenmiştir. Ancak burada asker, askeri teçhizat gibi her türlü donanımın yanı sıra bir savaşın perde arkasında savaşa yön veren ve bu uğurda kocasını, evladını, giyeceğini, yiyeceğini vatani uğruna feda etmekten bir an bile tereddüt etmeyen cesur Türk kadını tiplemesinin var olması gerektiği unutulmamalıdır.

İsimsiz Rölyefin Çözümlemesi

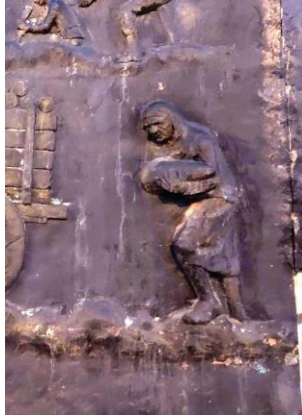

Şekil 24. İsimsiz rölyef, polyester, 2017-2018, genişlik: ~22 m., yükseklik: ~2.20 m., ve ~4.00 m.

Şekil 25. İsimsiz rölyef

Kadın figürünün yer aldığı bir diğer rölyef ise Menderes Caddesi üzerinde yer alan Müceldili Konağı duvarının alt bölümünde yer almaktadır. Bu rölyef, Erzurum Büyükşehir Belediyesi tarafından tasarlanmış, Heykeltıraş Volkan Doğan'a yaptırılmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı, Ermeni mezalimi ve Kurtuluş yıllarının yanı sıra şehrin simgesi haline gelen Çifte Minareli/Hatuniye Medresesi, Erzurum Kalesi, Üç Kümbetler gibi mimari yapılar ile şehrin geleneksel bar oyunu alçak kabartma tekniği ile işlenmiştir. Rölyef, konumuz kapsamında sağ kısmından itibaren incelendiğinde isimlerini saydığımız yapılar arasına büst halinde işlenen başı örtülü figür muhtelemen Nene Hatun'a ait olup şehrin gurur nişanelerinden biri olarak yerini almıştır. Rölyefin diğer kısımlarında yer alan figürler arasında kıyafetleri haricinde cinsiyet ayrımı yapılabilecek bir farklılık bulunmamaktadır. Kadınlar başında örtüleri, dizaltlarına kadar uzanan boydan elbiseleri; erkekler ise pantolon, çizme, tunikleri ile betimlenmişlerdir. Şekil 25'te yer alan görselde, Rusların karşısında verilen mücadele iki sıra halinde betimlenmiş olup, üst kısımda birinin elinde kürek ötekinin pala/balta bulunan iki kadın figürü erkeklerle birlikte mücadele anında veya hazır bekler vaziyette karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 26. İsimsiz rölyef

Şekil 27. İsimsiz rölyef

Şekil 28. İsimsiz rölyef

Aynı rölyefin bir diğer parçasında iki büklüm halde elinde zorlukla taşıdığı mermi ile işlenen kadın figürü (Şekil 26), diğer görsel ise bir kadının mücadele/savaş halinde de olsa şefkatli anne vasfını yansıtmakta olup, diz çökmüş vaziyette önündeki iki çocuğu ile betimlenmiştir. Onun arkasında ise yüzü ters istikamete dönük bir kadın daha işlenmiştir (Şekil 27). Rölyeften ayrıntı olarak verilen bir başka görselde, mücadele halinde atlı ve yaya figürler görülmektedir. Ayakta duran figürün silahı altında yere oturmuş kucağında çocuğuna sarılmış kadın ile kompozisyonun en solunda muhtemelen sırtında çocuğunu taşıyan anne betimlenmiştir (Şekil 28).

Genel olarak değerlendirmemiz gerekirse rölyef üzerinde kadın, bir asker olarak mücadele halinde, mermi taşırken ya da hizmet ederken bazen de evlatları olduğu düşünülen çocukları korumaya çalışırken betimlenmişlerdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi kadın ile erkek ayrımının kıyafetten yapıldığı ancak bunun yanı sıra erkek figürlerin silah, at ve kıyafet bakımından savaşa veyahut mücadeleye uygun teçhizat ile donatıldığı, kadının ise bunun aksine doğal günlük görünümüne sahip oldukları görülmektedir. Yani kadın, askeri işlerden uzak bir hayat sürmesine rağmen gerek duyulduğu takdirde savaş gereçleri, askeri eğitimleri olsun yada olmasın eline aldığı kürek, balta, pala ile erkeklerle aynı saflarda savaşa gidecek kadar vatansever ve cesaretlidir.

Şehit Öğretmen Anıtı Çözümlemesi

Şekil 29. Erzurum-Çaykara caddesi, Şehit Öğretmen Anıtı, Millî Eğitim Vakfı

Şehrin merkez noktalarından biri olan Çaykara caddesinin ortasında Öğretmenevinin karşısında yer alan “Şehit Öğretmen Anıtı”, sosyal hayatın eğitim alanını sanata yansıtan bir başka kadın imgesidir. Bu anıt, elinde kalemi ile geleceğe ışık olacak nesilleri yetiştiren, görevi başında şehit düşmüş kahraman öğretmenlerimizin anısına dikilmiştir. Beş figürün betimlendiği anıtta biri kadın öteki erkek olan iki öğretmenin anne-baba şefkati ile ikisi erkek biri kız olan üç öğrenciyi aralarına alarak muhafaza ettikleri an konu edilmiştir. Kadın figürünün bir önceki anıtta da gördüğümüz şekilde diğer dört figürün önünde cesurca siper olmuş vaziyette en önde konumlandığı görülmektedir. Kadın öğretmenin arkasındaki üniformalı öğrenciler ve öğretmen oldukça cesaretli, korkusuz bir yüz ifadesine sahiptir.

**Rabia Hatun Türbesi, Cincime Sultan Türbesi ve Ane Hatun Türbesinin
Çözümlemesi**

Şekil 30. Rabia Hatun Türbesi

Şekil 31. Cincime Sultan Türbesi

Şekil 32. Ane Hatun Türbesi

Kadının sanata aksettiği bir başka alan ise dini mimari örnekleridir. Bunlardan ilki olan “Rabia Hatun Türbesi” ulema sınıfına mensup bir kadına aittir (Kalafat, 2004). Yapının üzerinde yer alan tanıtım yazısından edinilen bilgiye göre Rabia Ana XIII. yüzyılda yaşayan ilk Türk kadın şairlerimizden biri olup, hayatı ve eserleri hakkında ne yazık ki kesin bir bilgi mevcut değildir. Sultan Melik Mahallesi’nde kendi adını taşıyan sokakta bulunan türbesi halk arasında Rabia Ana, Rabia Hatun, Şair Rabia, Sultan Rabia Hatun ve Sultan Türbesi isimleri ile anılmaktadır. Bulunduğu mahallenin Selçuklu sultanlarına özgü bir bölge olması ve yapının Selçuklu tarzında mimarisi onun bir hanedan mensubu olabileceği fikrini akla getirmektedir. Nitekim bazı araştırmacılar, Rabia Sultan’ın, I. Alâeddin Keykubat’ın yeğeni Rükneddin Şah’ın karısı veya kızı olduğunu düşünmektedir. Bunların haricinde edebi ve dini hayatta da aktif rollere sahip bu yüce gönüllü Türk kadınının mısraları ve Hasan-ı Basri Hazretleri ile olan tasavvufi istişareleri halk arasında dilden dile dolaşmaktadır.

Yapım tarihi hakkında bilgi sahibi olmadığımız “Rabia Hatun Türbesi”, zengin bitkisel ve geometrik süslemeleri bakımından özeldir (<https://erzurum.ktb.gov.tr/Eklenti/61588,turizmrehberipdf.pdf?0>).

Cimcime Hatun Türbesi, Erzurum’un ana güzergâhı olan Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer almaktadır. Sade bir mimariye sahip kümbet, silindirik kaideli, içten ve dıştan silindirik gövdelidir. (Yurttaş ve Kındıgılı, 2014). Yapının üzerinde yer alan iki satırlık kitabeye göre (Yurttaş ve Kındıgılı, 2014) 1304 yılında vefat eden, Melike Ahmet Han Kızı Cengal Hatun için yaptırılmıştır (Yurttaş ve Kındıgılı, 2014).

Bir diğer yapı örneği ise Murat Paşa Camii Haziresinin güneybatısında bulunan “Ane Hatun Türbesi” olup, 1649 senesinde Morav Han’ın kızı Ane Hatun için yaptırılmıştır. Taştan yapılmış üç adet sandukanın bulunduğu bu türbe, Osmanlı Dönemi baldaken tarzı mezar anıtı örneklerindedir (Erzurum Valiliği).

Bunların haricinde Pasinler ilçesi Ardıçlı köyü mezarlığında bulunan “Ferruh Hatun Kümbeti”, kitabesine göre 1324 yılında Ali Gazi tarafından yaptırılmıştır (<https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56073/turbeler-ve-kumbetler.html>).

3. Sonuç

Türk kadını, geçmişin karanlık dönemlerinden itibaren cinsiyet farkı gözetilmeksizin dini, siyasi, hukuki, sosyal kısacası insanı ilgilendiren her alanda varlık göstermiştir. Eş zamanlı milletlerde hor görülen, ikinci plana atılan kadınların aksine Türk kadını, kendisine ihtiyaç duyulan her alanda halkının hizmetine koşmuş ve tüm görevlerini de layıkıyla yerine getirmekte muvaffak olmuştur. Gerekte korkusuz bir komutan, yiğit bir Türk askeri, devletin naibesi, kadı; gerektiğinde ise bu kimliklerin tamamından sıyrılarak sosyal alanda toplumun eksiklerine bağlı olarak vakıflar kuran, mutasavvıf, kanaat önderi, evliya, eğitimci, şair olarak değişkenlik gösteren rollerinin yanı sıra şefkatli bir anne ve eş, vefalı bir evlattır. Bu fonksiyonları yerine getiren Türk kadınının her bakımdan cesur ve güçlü oldukları, özellikle vakıf ve imar faaliyetleri ile uğraşanların yapının inşaa sürecinin yanı sıra devamlılık kazanması amacıyla başladıkları akarlar düşünüldüğünde

ciddi ekonomik güce de sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Makale kapsamında ele aldığımız kadının rollerinin tamamına örnek oluşturduğunu düşündüğümüz Erzurum Türk kadını, şehir merkezinde halen var olan sanat eserleri ile yaşatılmaktadır. Asker, komutan, mutasavvıf, şair, öğretmen olarak sanat eserlerine akse-den Erzurum kadını, Türk kadın algısına yaraşır biçimde tarihe adını yazdırmayı başarmış, sınırları aşan bir ün kazanmıştır.

19.-20. yüzyıla tarihlendirilen bu eserlerin kamusal alanda yer alması toplumun kadına olumlu bakış açısını ve kahramanları ile gurur duyduklarını göstermektedir. Zaten eserlerde görülen hataların halk tarafından olumsuz eleştirilere maruz kalmasının sebebi de halkın millî ruhunun ve bilincinin tazeliğini korumasının yanı sıra sanata yansıyan bu kahramanlara duyulan derin hürmetin sonucudur. Bir başka önemli nokta ise şehir merkezinde mücadele sahnelerinin işlendiği mevcut sanat eserlerinde kadın imgesinin bulunmadığı hiçbir örneğin yer almaması aksine kadınların ana metinde de incelediğimiz üzere neredeyse erkeklerden daha ön planda betimlendiği gerçeğidir.

Burada eleştirilmesi gereken bir başka konu ise sanatkârların eser icra ederken halkın tarihi gerçeklerinin bilincinde, millî ve manevi duygularını her daim canlı tuttuğunu akıllarından çıkarmayarak, eserine aksettireceği konunun tarihe uygunluğu hususunda hassasiyet göstermelerinin gerekliliğidir.

Atalarımızın saygı, sevgi ve hürmetle muamele ettiği kadının, bugün şiddetin her tür-lüsüne maruz kaldığı gerçeği de oldukça üzücüdür. Hepimizin kalbine bir hançer gibi saplanan bu insanlık dışı eylemler, insan vasfını taşıyan bir bireyin sadece bir insana değil hiçbir canlıya yapamayacağı cinsten muamelelerdir.

Kaynakça

- Acar, H. (2019). Türk kültür ve devlet geleneğinde kadın. *İnsan&İnsan Dergisi*, (21), 395-411.
- Aksakallı, Z., Selçuk, G. N. ve Işık, C. (2017). Nene hatun tarihi millî park'ının hüznün turizmi ve mabetleşme yönünden değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (IV), 215-240.
- Aktaş, A. (2020). Sosyal yardımlar bağlamında "Nene hatun-Kara Fatma" analizi. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, (6), 243-262.
- Aziziye Anıtı. Web: <http://www.forumgercek.com/turkiyeden-tarihi-yerler-ve-mekanlar/88459-aziziye-aniti-erzurum.html> adresinden 24 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Bayat, A. H. (2002). *İslam öncesi orta Asya Türk dünyasında tababet. Türkler*, 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bektaş, İ. (2017). *Millî mücadele'nin cesur ve kayıp kadınları*. İstanbul: Sedir Yayınları.
- Bektaş, İ. (2019). *Millî mücadele'de bir kadın üsteğmen Kara Fatma*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Can, S. (2008). *Terken Hatun'dan, Valide Sultan'a Selçuklular döneminde kadın (1040-1308)*. İstanbul: Ufukötesi Yayınları.
- Cunbur, M. (1996). Selçuklu dönemi kadın hayratı. *Erdem Dergisi Aydın Sayılı Özel Sayısı II*, 9(26), 585-621.
- Erzurum Türbeleri. Web: <https://erzurum.ktb.gov.tr/TR-56073/turbeler-ve-kumbetler.html> adresinden 20 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Esin, E. (1985). Türk kültür tarihi, iç Asya'daki erken safhalar. *Erdem*, 1(2), 409-431.
- Esin, E. (1995). Katun. *Erdem Tarih ve Kültür Dergisi*, 7(20), 471-483
- Gültepe, N. (2008). *Türk kadın tarihine giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gündüz, A. (2012). Tarihî süreç içerisinde Türk toplumunda ve devletlerinde kadının yeri ve önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (5), 129-148.
- İzgi, Ö. (2014). *Orta Asya Türk tarihi araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karakoç, E. (2017). İskit Türklerinde kadınların önemi. *Akademik Bakış Dergisi*, (61), 522-532.
- Özaydın, A. (2012). *Ümmül Muktedir*. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 42, 326-327.
- Turan, O. (2019). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi*.(28. Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). *Erzurum turizm rehberi*. <https://erzurum.ktb.gov.tr/Eklenti/61588,turizmrehberipdf.pdf?0> adresinden alınmıştır.
- Uzunyaylalı, T. (2017). Yeni bilgiler ışığında Aziziye. *Şehr-i Kadim Aziziye Dergisi*, (12), 48-55.
- Yurttaş, H. ve Kındığılı, M. L. (2011). Kesinleşen tarih ve yeni bir ad. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(46), 75-96.